# KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE METİN ŞERHİ ÜZERİNE ADLANDIRMA SORUNU VE BİR ÖNERİ

Şemseddin BAYRAM

Kayseri Üniversitesi, Tomarza MYO, Kayseri/ Türkiye

**ÖZ:** Metin şerhi, Klâsik Türk Edebiyatı araştırmacılarının üç ana araştırma alanından biridir.[1] Bu yol üzere olan kişi, ele aldığı metnin sahasıyla ilgili bilgi sahibi olduğu iddiasıyla metnin muhataplarının da verilmek istenen bilgiyi daha iyi idrâk edebilmesi için metni bütün olarak veya makul parçalarına ayırarak inceler, gerektiğinde çeşitli değerlendirmelerde ve detaylandırmada bulunur. Bu detaylar, şerh edilen esere yaklaşılan açıya bağlı olarak çeşitlenebilir.

Klâsik Türk Edebiyatı araştırmacıları çalışmalarında şerh husûsuna metnin mahiyetini ve mevzûlarını ele alıp te`lif bir şerh metni yaratmak, şerh metotlarını incelemek, farklı bir şârihin metne yaklaşım usûlünü incelemek gibi yönlerden yaklaşmaktadır. Son dönemde şerh husûsunda öne çıkan husûslardan biri de terim ve isimlendirme çatışmasıdır. Geleneği devam ettirip "şerh" kavramını kullanmaya devam edenlerin yanı sıra, Batı edebiyatı ve metin inceleme yöntemleri tesirinde kalarak "şerh" kavramı karşılığında "analiz, tenkîd, kritik, tahlîl" ve bilim dilini Türkçeleştirme çabası içerinde olanların "eleştiri, inceleme, çözümleme" terimleri de kullanılmaktadır.

Biz bu çalışmamızda; metin şerhi hususuna isimlendirme yönünden yaklaşıp Klâsik Türk Edebiyatı araştırmacılarının ve diğer edebiyat sahalarındaki araştırmacıların "şerh" kavramı yerine hangi terimleri ne amaçla kullandıklarına, isimlendirme hususundaki görüşlerine ve mukayesesine, Türkçe bir terim olan "çözümleme"nin "şerh" kavramı yerine kullanılabilirliğine yönelik inceleme ve değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız.

ANAHTAR KELİMELER: Klâsik Türk Edebiyatı, şiir, metin tahlili, şerh, çözümleme.

## YÖNTEM

Çalışmamızın nihayetinde Türk Edebiyatı sahasındaki metin çözümleme konusundaki terim kullanımında yaşan karmaşanın çözümüne yönelik katkıda bulunmak amaçlandığı için çalışmamızda

- bu sahada kullanılan «metin çözümleme» maksatlı terimleri tespit etmek;
- yabancı kökenli terimlerin etimolojik ve ilgili bilim alanındaki rağbet gören ve/ya kullanılan anlamını araştırmak;
- Türkçe terimlerin etimolojik kaynağı ve semantik fonksiyonlarını tespit edip, amaca hizmet etme kabiliyetini belirlemek
- Türk Edebiyatı araştırmacılarının, hâssaten Eski Türk Edebiyatı alanı, hangi terimleri ne maksatla kullandığını, müşterek kullanıma katkılarını belirlemek
- Terimler arasında tamamen farklı, müşterek yanları olan veya tamamen aynı amaca hizmet eden terimleri tasnif etmek

[1] Ali Nihat Talan, Klasik edebiyatın nazım sahasını incelemek istediğimiz zaman karşımıza üç esaslı yolun çıkacağını söyler: 1. Eserlerin ve san`at anlayışının dış geniş birliğini bulmak. 2. Bu geniş birlik altında edebî şahsiyetleri tedkik. 3. Edebî şekillerin, mahiyetlerini anlamak, umum karakterlerini, içine aldıkları mevzuların birleşik noktalarını meydana çıkarmak. (Kaynak: A. Nihat Tarlan (1981). Edebiyat Meseleleri. Ötüken Yayınları. İstanbul. s. 194-195.)

sorunu çözme yolunda yöntemimiz olacaktır.
Metinde sayfa sınırlaması olduğundan dolayı örneklemelerde ve detay bilgilerde aşırılıktan kaçınılarak konu hakkında merâmı anlatacak en sâde hâlde bir anlatım yoluna gidilecektir. Bu sebeple, teferruatlar hakkında detaylı bilgi için kaynakçadaki ve dipnotlardaki referansları takip ederek gerekli bilgiye ulaşılabilir.

## GİRİŞ

Şiir; şâirin deryası, mânâ katrelerinden uçsuz bucaksız olarak yarattığı bir hazinedir. Okur, bulunduğu kıyıdan şiir deryasına girerek mânâ katrelerinin özünü anlamaya çalışır. Kimi haz kumsalında mânâ deryâsına sadece ayaklarını değdirerek zevk almaya çalışır, kimi bu deryâda yüzmek için bilgisinin yetersiz olmasından sadece kıyıda kulaç atar, şiirin ilmine vâkıf olan ve şâirin içinde yetiştiği ilmî ve ictimâî ortamdan haberdâr olan kişiler ise bu deryanın derinliklerine dalarak mânâ katrelerini idrâk etmeye çalışırlar.

Şiirdeki gizlenmiş mânâyı ortaya çıkarma uğraşındaki kişi, bu uğraş sürecinde farklı amaçlarla yola çıkar ve bu amaç doğrultusunda metni ele alır. Bu amaçlar;

1. Metnin kendisinde uyandırdığı düşünce ve duyguları sunmak;
2. Metnin ilgili olduğu alanın ölçütlerine ve genel kabuller çerçevesindeki konumuna karar vermek, olumlu ve olumsuz yönlerini belirleyip değerlendirmek;
3. Metni, -işaret ettiği ve/ya ilişkili olduğu- tüm alanlarını belirleyip, bu alanlarda gösterdiği/ hissettirdiği mânâyı keşfetme
4. Metni, -işaret ettiği ve/ya ilişkili olduğu- herhangi bir alanda sâhip olduğu veya sâhip olabileceği hissini uyandırdığı mânâları keşfetme
5. Metni, –içerdiği düşünülen- bir/kaç vasfı ve bu vasfa dâir öğeleri keşfetme ve ne amaçla kullanılmış olabileceğine dâir irdeleme.

Edebiyat araştırmacıları, metni keşfetmeye yönelik bu amaçların her birine farklı adlar vererek oluşma ihtimali olan herhangi bir kavram karışıklığının önüne geçmeye çalışmışlardır. Türk edebiyatında ise bu amaçlar doğrultusunda terim kullanımı konusunda farklı dillerdeki terimlerin varlığı ve araştırmacıların bazen terimin işlevini dikkate almadan bazen de edebî sahasının kendisini yönlendirdiği dil kaynağındaki terimi kullanması tam bir “terim karmaşası” yaratmıştır.

Bu terimleri dil kaynağına göre üç gruba ayırabiliriz:

1. Batı dillerinden kaynaklanan terimler: Kritik, analiz.
2. Farsça ve Arapçadan kaynaklanan terimler: Şerh, tefsîr, te`vîl, tahlîl, tebyîn, tenkîd, tedkîk, tâlîkâ, hâşiye, hâmiş, derkenâr, mülâhaza, takrîz, mu`âhaza.
3. Türkçe kökenli terimler: Çözümleme, inceleme, açımlama, açıklama, değerlendirme, eleştiri, yorumlama.

Düşüncemize göre bu terim karmaşasının en önemli sebebi, Türkçe terim yaratma çalışmalarının yeni ve hatta ihmâl edilmiş bir saha olmasındandır. Türk edebiyatı alanında her ne kadar Türkçe kökenli yeni terimler türetilse de farklı çevrelerin, ilgi alanlarına göre yabancı kökenli terimleri kullanmakta ısrar etmesi yukarıda bahsettiğimiz temel problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda, zannımızca doğru olan çözüm yöntemi, bu terimleri işlevlerine göre tasnif edip birbirini karşılayabilme (ki kaynak dillerdeki kullanımları bağlamında küçük de olsa farklılıklar olmasına rağmen, bizim için önemli olan edebî çalışmalardaki fonksiyonlarıdır) durumuna bağlı olarak Türkçe terimlerin Türk Edebiyatı’nın tüm sahalarında amaçlanan işleve göre ortak kullanılmasıdır. Bu şekilde

"terim birliği" meydana getirilmiş olacaktır. Bu amaç doğrultusunda, yukarıda belirttiğimiz metnin anlamını keşfetme süreciyle ilgili amaçlara yeniden değinmek ve bu amaçlar doğrultusunda hangi terimlerin kullanıldığını ve/ya kullanılabileceğini incelemek gerekir:

1. *Metnin kendisinde uyandırdığı düşünce ve duyguları sunmak:* ***Yorumlama.***

Özellikle son dönem edebiyat çalışmalarında kullanılmaya başlanılan "yorumlama" terimi İngilizce "commentary" teriminin karşılığı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. "***Commentary***" sözlük anlamı olarak "Konuyu açıklayan veya üzerine bir fikir ifade eden bir etkinlik, kitap veya kişi hakkında yazılı açıklamalar"[2] tanımı verilmektedir. Terim, Türkçeye yine "yorum" olarak çevrilen "comment" kelimesinden türemiştir. Bu noktada "yorumlama" terimi için kaynak dille tutarlı bir terim olduğunu söyleyebiliriz. "Commentary" terimin Batı edebiyatlarındaki işlevine bakıldığında ise, Doğu'daki şerh çalışmalarına dâir çevirilerde "*şerh*" teriminin karşılığı olarak kullanıldığını; herhangi bir konu, metin veya odak nesnesi hakkında şahsî görüş bildirme eylemi olarak[3] karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple; terimin Batı edebiyatlarında, özellikle Arapça "şerh" teriminin karşılığı olarak kullanılmasını yanlışlarsak, belirttiğimiz amaca hizmet eden bir terim olduğunu görürüz. Bu doğrultuda, belirtilen amaca hizmet eden çalışmalar için Türkçe bir terim olan "yorumlama" teriminin kullanılması, zannımızca, daha doğru bir tutumdur.

2. *Metnin ilgili olduğu alanın ölçütlerine ve genel kabuller çerçevesindeki konumuna karar vermek, olumlu ve olumsuz yönlerini belirleyip değerlendirmek*: **Kritik** (*Fr.* critique, İng. critical), **tenkîd** (Ar.), **eleştiri**, **değerlendirme**.[4]

"***Kritik***" terimi sözlükte "detaylı ve bilimsel analiz ve yorumları içeren bir metin" ve "Edebiyat, müzik ya da sanat eserlerinin esası ve hatalarının analizini yapmak ya da içermek" anlamlarını içermektedir.[5] Bu tanımlardan yola çıkarak bu terimin metnin (belirlenen ölçütler göz önünde bulundurularak, ki bu ölçütler edebî eserin yapısal ve/ya semantik amaçlarına uygunluğu olabilir) doğru ve yanlışlarını, eksiklerini belirlemek olarak değerlendirilebilir. Yani; bir kritisyen metinle ilgili kritiğinde bazı ölçütlere bağlıdır. Yorumlamadan en büyük farkı da budur.

Arapça kökenli "**tenkîd**" terimi Servet-i Fünûn döneminde, Fransızca kökenli "critique" (Kritik) teriminin karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise Türk edebiyatı alanında iki eylemi işaret etmektedir. Bunlardan ilki; özellikle Eski Türk Edebiyatı araştırmacılarının kullandığı, "edisyon kritik (*edition critique*)" (Mengi, 2010b:195)şeklinde edebî çalışma geleneğimizde yer eden "birçok nüshası bulunan metnin en doğru hâlini bulmak için nüshaların karşılaştırılarak doğru metni yaratma süreci" olarak tanımlayabildiğimiz eylemdir. Bu kullanım metni anlamlandırma/ metnin anlamını keşfetme süreciyle ilgili olmadığı için çalışmamıza dâhil etmeye gerek yoktur. Diğeri ise; "*metin incelemesiyle ilgili olarak metni her yönüyle gözler önüne serme, bu yolla değerlendirme ve*

---

[2] "*An expression of opinions or offering of explanations about an event or situation*" (https://en.oxforddictionaries.com/definition/commentary)

[3] Örnek olarak bakınız: Guiseppe Scattolin (2006). "The Key Concepts of al-Farghån¨'s Commentary on Ibn al-Fâri‰'s Sufi Poem, al-Tâ`iyyat al-Kubrâ". JMIAS. c. 39. s. 33-83. Rose Aslan (2008). Understandıng The Poem Of The Burdah In Sufi Commentarıes. Thesis of Master Degree. The American University in Cairo The Department of Arab and Islamic Civilizations

[4] Konuyla ilgili bazı çalışmalar: Rıfat Araz (2005). "*Edebî Tenkîd*". Şiir İncelemesi. Alp Yayınları. Ankara. s. 25-32. Hande Karapınar (2013). Cumhuriyet Dönemi Edebiyat ve Sanat Dergilerinde Şiir ve Şiir Eleştirisi. Yüksek Lisans Tezi. (Dan: Gonca Gökalp Alpaslan). Hacettepe Üni. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edebiyatı ABD Yeni Türk Edebiyatı BD. Ankara. Eleştiri Özel Sayısı .Hece Dergisi. 2003. M. Yekta Saraç (2000). "Şiir Tenkidine Bir Örnek -Muallim Naci ve Muallim-". İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. S. 29, s. 245-261.

[5] Bakınız: https://en.oxforddictionaries.com/definition/critical.

*değerlendirerek seçme işinin ön planda olduğu görüş*" tür. (Mengi, 2010a:82) "*Tenkide, metni tanıtma işiyle başlanır ama; tenkitte edebî metni/eseri tanıtma amacı ikinci plandadır. Çünkü ilk planda, metnin estetik yönden değerlendirilmesi, yani metinde başarılıyla başarılı olmayanın, farklıyla sıradan olanın seçilmesi, ayrılması amacı yer almaktadır."* (Mengi, 2010: 82)Mengi'nin tenkitle kastettiği eylem, birçok nüshası bulunan bir metnin en doğru hâlini belirleme sürecidir. Bu konuda "metnin anlamını keşfetme" süreciyle ilgili en doğru tanımı, bize göre, A. N. Tarlan vermektedir: "*metni duyma, ona estetik yönden değer biçme; güzel, çirkin niteliklerini verme işi"* (Tarlan, 1981:192) diyerek tenkidin amacının metni estetik değerlere bağlı kalarak mânâ eleğinden geçirmek olduğunu söyler.

Cumhuriyet döneminde Türkçe bilimsel terim türetme çalışmaları neticesinde "tenkîd ve critique" terimlerinin karşılığı olarak "***eleştiri***" terimi türetilmiştir. TDK'nin internet sayfasında eleştiri "bir insanı, bir eseri, bir konuyu doğru ve yanlış yanlarını bulup göstermek amacıyla inceleme işi" olarak tanımlanır ve bu amaçla yazılan metinler için de aynı terim kullanılır. [6] Eleştirmek kelimesine etimolojik olarak yaklaştığımızda aslında edebiyattaki amacına "tenkîd"ten daha ziyâde hizmet ettiğini görürüz. Zirâ eleştirmek, "ele-" kökünden türemiştir.[7] Yani "elekten geçirmek" anlamından yola çıkarak "doğruyu ve yanlışı; iyiyi ve güzeli ayırt etme" anlamı kastedilmiştir. "Tenkîd" terimi ise "gagalama, iğneleme" anlamındaki "nkd" (نقد) kökünden türemiştir[8].[9] Doğruyu yanlıştan; güzeli çirkinden/güzel olmayandan ayırt etmekten ziyâde yanlışı ve çirkini iğneleme amacı vardır. "Divan edebiyatında bu maksatla "*muâheze*"[10] terimi kullanılmaktaydı. Tam tersi amaçla, birini övmek için ise "*takriz*"[11] terimi kullanılmaktaydı."[12] Eski Yunancadan Fransızcaya geçen "critique"(Kritik) terimi ise "ayırmak, yargılamak"[13] anlamına gelmektedir. Anlam bağından dolayı "tenkîd" teriminden ziyâde "eleştiri" terimini kullanmak daha yerinde bir adım olacaktır sanırım.

Eski edebiyat araştırmacılarının en doğru metni bulabilmek için yaptıkları uygulamaya "metin tenkîdi"[14] terimini kullanmasında da "tenkîd" teriminin "doğruyu ve yanlış ayırt etme, hüküm verme, yargılama" anlamlarından beri olmasından ve Batı dillerindeki "edition critique" terimini tam olarak karşılamadığından dolayı alanımızın bu konuda yeni bir terim türetmeye ihtiyacı vardır.

> *3. Metni, -işaret ettiği ve/ya ilişkili olduğu- tüm alanlarını belirleyip, bu alanlarda gösterdiği/ hissettirdiği mânâyı keşfetme:* **şerh, tefsîr, te`vîl, tebyîn, ta`likât, tahlîl, derkenar, hâmiş, hâşiye** (Ar.), **analiz** (<analysis İng.), **çözümleme, açımlama**.

---

[6] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bc74bd9918044.73677097
[7] http://www.nisanyansozluk.com/?k=ele%C5%9Ftiri
[8] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/ele%C5%9Ftirmek
[9] "Nakd" (نقد) kökünün "mal karşılığında verilen para" anlamında da kullanılmıştır. Eski edebiyatçılarda kelimenin bu anlamından yola çıkarak gerçek anlamı "paranın gerçeğini sahtesinden ayırma" olan "intikad" terimini edebî eserin iyisini kötüsünden ayırt etmek anlamında kullanmışlardır. (Mengi, 2010b:81)Lakin Servet-i Fünûn döneminde "critique" terimine karşılık kullanılan "tenkîd" teriminin türetilme maksadı ve kapsamı farklı olsa da Türk eleştirmenler tarafından genellikle olumsuz eleştiri maksatlı kullanıldığı için yukarıda belirttiğimiz kök anlamı bu eylemin tam karşılığı olduğunu düşünerek öne çıkardık.
[10] "1. Paylama, azarlama, çıkışma, kınama; 2. Bir kimseyi veya bir eseri hatâlarını ortaya koyarak yerme, olumsuz yönde eleştirme." (Kaynak: http://lugatim.com/s/muaheze)
[11] "Bir eseri hakkında bir yazı yazarak övme" (Kaynak: http://lugatim.com/s/TAKR%C4%B0Z)
[12] Özgül, M. K. (2003). "Tenkidi Eleştirmek", Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı, 77-78-79, 7. (Kaynak: Yasin Beyaz (2014). "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatı'nda Tenkidin Genel Seyri*". Yalova Sosyal Bilimler Dergisi. S. 8, s. 92.)
[13] http://www.nisanyansozluk.com/?k=kritik
[14] "Metin Tenkîdi" terimini bu manada kullanan çalışmalardan bazıları şunlardır: Ali Yıldırım (2007). "*Metin Tenkidi İle İlgili Hususlar Ve Kâmî Divânı Örneğ*i". Turkish Studies. C. 2, S. 3, s. 624- 637. Mine Mengi (2010). "*Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üz*erine". Divan Şiiri Yazıları. Akçağ Yayınları. s. 75-84.

Eski Türk edebiyatı araştırmalarında metnin anlam/larını keşfetmeye yönelik çalışmalara genel söylemde Arap edebiyatından da etkilenerek "şerh" adı verilmiştir. Lakin çalışmamızın ana sebeplerinden biri olan bu kullanım hatası, daha ziyâde terimin metin çözümlemesindeki tüm uygulamaları karşılayamaması, Tunca Kortantamer'in de ilgisini çekmiştir. Kortantamer, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi" makalesinde "metin şerhi" teriminde sınırların çok geniş tutulduğunu, bu sınırlarda yorumlama hatta tefsirin alanına kayma da görüldüğünü ifade eder. (Kortantamer, 1994: 1-2) Bu, çalışmamızın da ana sebebini teşkil etmektedir. Zirâ yukarıdaki her terim aslında amaç ve uygulama detayında birbirinden ayrılmaktadır.

"**Şerh**" terimi Türkçede "*açma, ayırma; bir anlatım veya kitabı açıklama yorumlama; bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap; açık ve ayrıntılı anlatma*" [15]anlamlarında kullanılmaktadır. Batı dillerine de, edebî ıstılahta, yine "*açıklamak, yorumlamak, izah etmek, ortaya koymak, tarif etmek, göstermek, betimlemek*" anlamında çevrilmiştir.[16] Arapça etimolojisindeki "bir hayvanın kesip içini açma"[17] anlamından benzerlikle edebî ıstılahta yer edinen terim, "*ele alınan metnin içine girerek sözü genişletip, mânâyı açık hâle getirmek*"(Şensoy, 2010: 555) anlamında kullanılmaktadır. Ali Nihad Tarlan; metin şerhinde objektif kalınması gerektiğini, şârihin mümkün mertebe şahsî yorumlarından beri durmasını tavsiye eder.(Tarlan, 1981:192) Kortantamer, metni açıklamaya çalışan kişinin metni diğer insanlardan daha iyi anladığı kanaatine sahip olduğunu ileri sürer. (Kortantamer, 1994:1)

Metin şerhine girişen her araştırmacı/şârih şerhe dâir farklı bir uygulama ve tanımlama ile edebiyat dünyasına katkıda bulunmasına karşılık, Atabey Kılıç bu alanın hâlâ bilinmeyenlerle dolu olduğunu, "şerh"in anlamına dâir boşluklar bulunduğunu ifade eder.(Kılıç, 2009: 328-329)

Mengi; klâsik metin şerhinin esas itibâriyle kelime açıklamasına dayandığını; bilgilendirme, açıklama ve ek bilgi verme şeklinde yapıldığını söyler. Bunun da şârihin bilgi ve anlayışı doğrultusunda yorumu da beraberinde getirdiğini ifade eder. (Mengi, 2010a:78-79)

Şerh konusundaki tüm görüşlere metin sınırından dolayı yer veremediğimiz için öne çıkan bazılarını verdik. Lakin teori ve/ya uygulama çalışmalarını incelediğimizde de aslında yapılan şerhlerin genelinde "kelime açıklaması ve bilgi detayı verme" gibi çalışmalarda bulunulduğunu fark ediyoruz. [18]

Bu hususta "daha detaylı açıklama yapmak ve bilgi vermek" amacını taşıyan "**tefsîr**" terimi de yine Arap edebiyatından Türk edebiyatına giren ve genellikle Kur'an-ı Kerîm'in tamamını veya bir bölümünü ele alan metinlerdir. Tefsîrin ve şerhin usulleri, konumuz haricinde olduğu için çalışmamıza dâhil edilmemiştir.[19] Kullanım alanı olarak dar olsa da amaç ve uygulama yönüyle şerhe

---

[15] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bc770d064cfc7.85015418

[16] "to expound, to explain, elucidate, illustrate, make plain, set forth, describe, depict, to comment, to interpret…" J.M. Cowen, Arabic- English Dictionary, Spoken Languages Service, Urbana, IL, s. 545.

[17] http://www.nisanyansozluk.com/?k=%C5%9Ferh

[18] Divan şerhleri, manzum sözlük şerhleri, dinî ve bilimsel eser şerhleri… Tunca Kortantamer'in deyimiyle "iletişimin söz konusu olduğu her alanda" mânâyı açıklamak üzere kullanılabilir.

[19] Şerh usulleri için bazı teorik çalışmalar: Muhammed Nur Doğan (2005). "Metin Şerhi Üzerine". Eski Şiirin Bahçesinde. Alternatif Yayınevi. İstanbul. Metin Akar (2017). Su Kasidesi Şerhi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara. Ali Fuat Bilkan (2009). Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar. Timaş Yayınları. İstanbul. Walter Andrews(2009). Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı. İletişim Yayınları. İstanbul. Mustafa Erdoğan (1997). "*Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış*". Celal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. S. 1, s. 286-293. … Tefsîr usulleri ile ilgili bazı çalışmalar: İsmail Cerrahoğlu (1971). Tefsîr Usûlü (İlm-i Usûlü't-Tefsîr). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. Ankara. Abdülhamit Birışık(2010). "Tefsir". İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı. C. 38, s. 559-560…

çok benzemektedir. Farkı ise, şerhten daha teferruatlı bilgiye ihtiyaç duymasıdır. [20] Tefsîr ve şerhte metindeki muammaların tamamının çözülmesi beklenmez. Amaç sadece metnin anlaşılmasına yardımcı olmak için bilgi vermektir. Muammaları tamamen çözme iddiasında bulunan metinlere/uygulamaya ise "**tebyîn**" adı verilmektedir. Bu terim de tefsîr gibi genellikle din/ Kur'an-ı Kerîm sahasında kullanılmaktadır. Tebyînde detay verme hususunda şerhten ve tefsirden daha ileri gidilir. (Stetkevych, 2009: 400-402)Tefsîr ile benzer uygulamaya sahip ama özünde ise farklı amaçlar taşıyan bir diğer terim ise "te`vil"dir. "**Te`vil**", "*döndürmek; sözü iyice inceleyip varacağı mânâya yormak; bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak*" (Yavuz, 2012:27)demektir. *Mâtürîdî; tefsirle te'vil arasında ayırım yapmış, tefsirin "ilâhî kelâmın mâna ve maksadı hakkında kesin ifade kullanma" anlamına geldiğini, bunun nüzûl sebeplerini bilen ve hadiselere vâkıf olan ashap tarafından yapılabileceğini belirtmiştir. Te'vil ise sözün varabileceği muhtemel mânalara yorulmasıdır. Mâtürîdî'ye göre tefsir tek ihtimalli, te'vil çok ihtimallidir (Te`vîlâtü'l-Kur`ân,I, 3-4; III, 269273).* (Yavuz, 2012:27)

Şerhten daha kısa olan yine aynı amacı taşıyan terimler de vardır: **Hâşiye, tâ`likât, hâmiş** ve **derkenâr**. *Genellikle muhtasar yazılmış meşhur bir metnin şerhi üzerine yapılmış olan **haşiye**ler[21], hem şerhte hem de metindeki bazı kelime ve terkiplerle ya da metinde geçen özel isim, ayet, hadis, şiir gibi hususlarla ilgili olarak yapılan kısa açıklamalar mahiyetindedir. Ancak bu açıklamalar bazen metinden uzun olabilir. Şerh ise eserin bütününe dair daha geniş izahları ihtiva eden kitaplar için kullanılır.* (Topuzoğu, 1997: 419) Derkenâr da hâşiye ile aynı anlamdadır ve aynı amaçla kullanılmaktadır. Genellikle resmî evraklardaki uygulamalar için kullanılsa da edebî sahada yapılan sayfa kenarındaki notlara da derkenâr denilmektedir. **Hâmiş**, de aynı maksatla olsa da *genellikle mektuplarda alta yazılan ek bilgi ya da açıklama* (Mengi, 2010b: 202) için kullanılmaktadır. **Tâ`likât** da aynı maksatlı bir uygulamadır. *Bir eser ya da metinle ilgili açıklamanın sayfa kenarına ya da başka yeri yazılmasıdır.(*Mengi, 2010b: 202)

"Hâmiş, tâ`likât, derkenâr, hâşiye, şerh, tefsir, te`vil, tebyîn" terimlerinin hepsi metnin sözcük anlamları üzerinde metnin anlamını keşfetmeye çalışan uygulamalar kullanılmaktadır. Özellikle Batı edebiyatında metni yapı ve anlam (sözcükler, metaforlar, söz sanatları…) yönünden incelemek için kullanılan "**analysis/ analiz**" terimi için Türk edebiyatında yakın dönemde kullanılmaya başlanılan "**tahlîl**" terimi de metnin anlamını sadece sözcük anlamı üzerinden değil, metnin tüm yönleriyle bulmaya çalışır. Sözlük anlamı "parçalarına ayırmak, çözmek" "tahlil" terimi, edebiyatımızda her ne kadar "analiz" teriminin karşılığı olarak ortaya çıksa da uygulama da ise "şerh"le aynı amaç ve usullerle kullanılmaktadır. Mengi, tahlîl için *"şerhten ayrı, müstakil bir metin incelemesi çalışması olarak düşünülebileceği gibi, kapsamlı bir metin incelemesi içerisinde incelemenin sonraki basamağı, devamı olarak düşünülebilir"* (Mengi, 2010a: 80-81) diyerek şerh ve tahlîlin, bir metin incelemesinde birlikte kullanılabilecek uygulamalar olduğunu ifade etmiştir. Zannımızca, metni parçalarına ayırarak her yönünü teferruatlı olarak farklı yönlerden (eser odaklı, sanatçı odaklı, okuyucu odaklı, toplum odaklı…) inceleyen tahlîlin; metne sadece sözcük ve gösterilenin manalarını açıklama amacını taşıyan şerhin devamı olması mümkün değildir. İkisinin mutlak şekilde birlikte uygulanması konusunda hemfikir olmakla birlikte, iki kavram arasındaki birlikteliğin ancak şerhin, tahlîl amacıyla ayrılan metin parçalarını açıklamakla sağlanabileceğini düşünüyoruz. Buna rağmen, günümüzde yapılan "şerh" uygulamaları "tahlîl" terimi de sıklıkla kullanılmaktadır, ki bu da terim karmaşasının en önemli

[20] Tefsîr, şerh, tebyin, te`vil gibi Arapça terimlein etimolohisi ve kapsamı hakkında bakınız: Jaroslav Stetkevych(2009). "*Arapçanın Hermenötk Terminolojisi: Paradoks Ve Mananın Üretimi*". (Çev: Ömer Kara). USAD. S.2, C.6, s. 388- 406.

[21] Hâşiyelerle ilgili çalışmalara örnek bazı çalışmalar: Muhammed Abay (2012). "Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri". Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri –Tebliğler ve Müzâkereler. İstanbul. s. 167-194. Mesut Kaya(2015), Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri / Zemahşerî Şerhi Örneği-, Marife, 15/1, ss. 9-31.

noktalarındandır. Tahlîl ve analiz terimleri metnin tüm yönlerini incelemek için kullanılabildiği gibi, araştırmacının belirlediği herhangi bir açıdan da olabilir.[22]

"Şerh" teriminin karşılığı olarak "**açımlama**", "tahlîl, analiz" terimlerinin karşılığı olarak "**çözümleme**"[23] terimlerinin kullanılması, zannımızca, Türkçe terim kullanımı için ihtiyacı karşılayacaktır.[24] TDK internet sayfasında "*açımlama*", "Bir sorunu veya konuyu ele alıp en ince noktasına kadar gözden geçirerek anlatmak, şerh etmek, teşrih etmek"[25] anlamında kullanılmaktadır. Bu yönüyle edebî terminolojide "şerh"in yüklendiği sorumluluğu alabileceği kanısındayız. "Çözümleme" terimi de "tahlil" teriminin etimolojisindeki "parçalarına ayırma" işlevini hem de sorunu/mânâyı "farklı bakış açılarında arama ve açımlama" bilişsel eylemini kastetme yönüyle edebî sahada tahlil ve analiz terimlerini tam olarak karşılayabilmektedir.

4. *Metni, -işaret ettiği ve/ya ilişkili olduğu- herhangi bir alanda sâhip olduğu veya sâhip olabileceği hissini uyandırdığı mânâları keşfetme*:

Bu amacı taşıyan tüm eylemlerde ortaya çıkabilecek yazılar bir önceki maddeyle aynı türde olduğu için aynı terimlerle de ifâde etmemiz mümkündür. Aradaki tek fark önceki genel bakış açısının burada daha özele odaklanmasıdır.

5. *Metni, –içerdiği düşünülen- bir/kaç vasfı ve bu vasfa dâir öğeleri keşfetme ve ne amaçla kullanılmış olabileceğine dâir irdeleme*: **Mülâhaza, tedkîk, inceleme**.

Bu terimler, metnin anlamını keşif yolculuğunda daha önceki terimlerin hepsiyle bütünleyici bir rol oynarlar. "**Mülâhaza**" sözlükte, "*dikkatle bakma, iyice düşünme, düşünce*" (Devellioğlu, 2010:840) anlamlarına gelmektedir. "**Tedkîk**", "*dikkatle araştırma, araştırılma, inceden yoklama, inceleme*" (Devellioğlu, 2010:1229) anlamlarına gelmektedir. "**İnceleme**" ise "*incelemek işi, Bir bilim veya sanat konusunu her yönüyle geniş biçimde açıklayan eser veya yazılı araştırma*"[26] anlamlarına gelen bir terimdir. İncelemek eylemini TDK, "*Bir işi veya bir şeyi ele alıp özelliklerini, ayrıntılarını inceden inceye, özenli bir biçimde anlamaya, öğrenmeye çalışmak, tetkik etmek.*"[27] anlamlarıyla vermektedir. Bu anlamlarından yola üç terimin de metni/metin parçasını ayrıntılarıyla anlamaya, araştırmaya, açıklamaya çalışma maksadıyla kullanıldığını söyleyebiliriz. Günümüz edebiyat çalışmalarında pek kullanılmayan "mülâhaza" terimi diğer iki terimden daha dar kapsamlı olarak yalnızca metnin anlamı üzerinde dikkatli düşünmeyi kastederken; "tedkîk" ve "inceleme" ise daha geniş kapsamlı olarak hem anlam, hem yapı ve diğer bakış açıları nazarıyla metne yönelir ve odaklanır.

Tedkîk ve inceleme, özel manada, metin parçalarını dikkatli araştırma anlamında "şerh, tahlîl, yorumlama, analiz, hâşiye…" gibi uygulamalara metnin anlamını keşfetme amacıyla yardımcı bir

---

[22] Tahlîl ve şerh arasındaki farkı ve amaçları düşündüğümüzde, günümüzde "modern şerh metotları" olarak karşımıza çıkan birçok metin incelemesi metodunun (psikanalitik, eklektik, dilbilimsel, yapısal…) aslında "metin tahlil"ine örnek olabileceğini söyleyebiliriz. Bu konuda detaylı bilgi için bakınız: Emel Silahsızoğlu(2007). "Metin Tahlil Yöntemleri ve Bir Uygulama Örneği". ICANAS 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara-Türkiye.

[23] "Çözümleme terimini kullanan bazı örnek çalışmalar: Doğan Aksan (2003). Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlemeleri. Bilgi Yayınevi. İstanbul. Nurullah Çetin (2009).Şiir Çözümleme Yöntemi. Öncü Kitap. Ankara. Ayşe Kıran (2005). "*Şiir Çözümlemesi Dilbilimsel Yöntemler ve Araçlar*". Türkbilig. S. 10, s. 17-33…

[24] Açımlama hakkında detay için bakınız: Funda Uzdu Yıldız (2010). "Açklama ve Açımlama Üzerine". Synergies Turquie. Fransa. S3, s. 261-270.

[25] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bc7ad1ec16031.49454228

[26] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bc7ad233d6980.63575872

[27] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bc7bd96762473.60989362

uygulamanın adı olarak kullanılırken; geniş manada ise metni açıklamaya ve anlamaya yönelik tüm çalışmalar sonucunda ortaya çıkan ürünlerin genel adı olarak da kullanılabilmektedir. Mengi'nin "Metin İncelemeleri Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili" adlı çalışması, Atabey Kılıç'ın "Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar ve Beklentiler" adlı çalışması, Ali Nihat Tarlan'ın "Şeyhî Dîvânı'nı Tedkîk" adlı eseri; "inceleme" teriminin bahsettiğimiz genel manada kullanımına örnek olarak verilebilir.

**SONUÇ**

Bir bilim dalının sistemli bir şekilde ilerleyebilmesi için güçlü bir "terminoloji"ye sahip olması gerekir. Türk edebiyatında bir karmaşa hâlini alan "terminoloji", başlıca sorunlardan olmuştur. Sadece yerli ve yabancı terimlerin dikkatsiz kullanımında değil aynı zamanda Türk edebiyatını üç ana dalında (Türk halk edebiyatı, yeni Türk edebiyatı, eski Türk edebiyatı) araştırmacıların aynı amaç ve eylemler için farklı terimler kullanması, bu sorunun önemli sebeplerindendir. Amacı karşılayabilen Türkçe terimler varken hâlâ Arapçadan ve Fransızcadan alınan terimlerin kullanılması da Türkçenin bilim dili olma yolculuğunda önemli bir engeldir. Bu sebeple; "şerh" yerine "açımlama", "tahlîl ve analiz" yerine "çözümleme", "tedkîk" yerine "inceleme", "kritik ve tenkîd" yerine "eleştiri" terimlerinin kullanılması elzemdir. Araştırmacıların bu noktada daha hassas olması sorunun çözümü üçün avantaj sağlayacaktır. Tefsîr, te`vîl, tebyîn, tâ`likat, hâşiye, derkenar, hâmiş terimlerinin de Türkçe karşılığının türetilmesi alanımızdaki terminolijinin güçlenmesi ve amaca hizmet edebilmesi adına önemlidir.

**Kaynakça:**


1. Araz, Rıfat (2005). "Edebî Tenkîd". **Şiir İncelemesi**. Alp Yayınları. Ankara. s. 25-32.
2. Beyaz, Yasin (2014). "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatı'nda Tenkidin Genel Seyri*". Yalova Sosyal Bilimler Dergisi. S. 8. s. 92.
3. Cowen, J.M., **Arabic- English Dictionary**, Spoken Languages Service, Urbana, IL, s. 545.
4. Dağlar, Abdulkadir (2007). "*Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneıi ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir*". Turkish Studies. Volume 2/2. s. 163.
5. Devellioğlu, Ferit (2010). Osmanlıca Türkçe Asniklopedik Lûgat.Aydın Kitabevi. Ankara.
6. Kılıç, Atabey (2009). "Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler". Turkish Studies. C.4, S. 6, s. 328-329.
7. Kortantamer, Tunca (1994). "*Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi*". Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. İzmir. C. 8, s. 1-10.
8. Mengi, Mine (2010a). "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine". 2. Baskı. **Divan Şiiri Yazıları**. Akçaı Yayınları. Ankara.
9. Mengi, Mine (2010b). "Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri, Bunlardan Biri: Metin Tahlili". **Divan Şiirinin Arka Bahçesi**. Akçağ Yayınları. Ankara. s. 202.
10. Stetkevych, Jaroslav (2009). "*Arapçanın Hermenötk Termnolojs: Paradoks Ve Mananın Üretimi*". (Çev: Ömer Kara). USAD. S.2, C.6, s. 388- 406.
11. Pilav, Selim (2008). "*Terim Sorunu ve Eıitim Öıretimde Terimlerin Yeri ve Önemi*". Kastamonu Eıitim Dergisi. c. 16. s. 268.
12. Şensoy, Sedat (2010), "Şerh", İslam Ansiklpedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 38 s. 555. (Kaynak: http://www.islamansiklopedisi.info/)

13. Tarlan, Ali Nihad (1981). “Metinler Şerhi”. **Edebiyat Meseleleri**. Ötüken Yayınları. s. 191-202.
14. Topuzoğlu, Tevfik Rüşdü (1997). “Haşiye”. İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı. C. 16, s. 419-420.
15. Yavuz, Yusuf Şevki (2012). “Te`vil”. İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı. C. 41, s. 27-28.